

Väitekirja Ingerimaa põliselanike usuilmingutest

Ergo-Hart Västriku. *Vadjalaste ja isurite usundi kirjeldamine keskajast 20. sajandi esimese pooleni. Alliktekstid, representatsioonid ja tõlgendused.* Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007. 232 lk.

23. augustil 2007 kaitses Tartu Ülikoolis oma doktoriväitekirja, mida oli juhendanud ülikooli dotsent Kristin Kuutma, Eesti Rahvaluule Arhiivi juhataja Ergo-Hart Västriku. Uurimus valmis ETF grandid nr 5964 raames. Tööd oponentisid Helsingi Ülikooli läänemeresoome keelte professor Riho Grünthal ja Tartu Ülikooli etnoloogia professor Art Leete. Avalik kaitsmine kulges edukalt. Seda kuulas huviga ülikoolinõukogu ruumi täis rahvast.

Dissertatsioon vaatab ajaloolise Ingerimaa põliselanike vadjalaste ja isurite usuilmingute kirjeldamist aegade vältel. Sissejuhatuses vaadatakse peale teiste uurimuse paremaks mõistmiseks vajalike töökade töös laiemalt kasutatud mõisteid, nagu usund, usundikirjeldus, usundiline sünkretism, õigeusk, paganlik jt. Kristin Kuutma monograafia (2005) toetudes peetakse usundikirjeldust kultuurikirjelduse või etnograafilise kirjelduse alaliigiks. Ajalooliste allikate käsitlemisel lähtutakse ameerika antropoloogide James Cliffordi ja Georg Marcuse toimetatud kogumiku *Writing Culture: The Poetics and politics of Ethnography* (1986) järgi nime saanud suundumusest, mille kohaselt kirjeldused pole kunagi objektiivsed, vaid sõltuvad ajaloolisest, poliitilisest ja institutsionaalsest kontekstist. Dissertant arutleb usundi objektiivse kirjeldamise ning misjoni- jm retoorika vahekorra üle nendes. Uurimuses võetakse arvesse konkreetse ajastu poliitilised ja teoloogilised suundumused. Samuti üritatakse tekste “tagasi tõlkida”, et kirjeldada mitmekordselt peegeldunud tekstide etnograafilist ja usundilist tegelikkust.

Väitekirja põhiosa koosneb seitsmest peatükist, millest igasüles analüüsitakse Ingerimaa põlisrahvaste usundi kirjeldamist, alustades keskajast ja lõpetades XX sajandi algupoolega, kusjuures “käsitluse eri peatükke ühendavaks teljeks on usundikirjelduste loomise dialoogilise protsessi vaatlus” (lk 11).

Esimeses peatükis on võetud vaatluse alla keskaegsed allikad: vürst Jaroslavi korraldus teedest, Novgorodi vürstiriigi kroonikad ehk leetopissid, Rooma paavsti bullad ja vürstist pühaku Aleksandri elulugu. Siin ja edaspidi esitatakse tekstis tõlkekatkendeid kroonikatest ja dokumentidest ning joonealuses originaal, mis võimaldab huvilistel kontrollida tõlgete täpsust. Kõnealusest perioodist usundikirjeldusi otseselt ei leia, kuid peatükk on tervikpildi saamiseks kahtlemata vajalik: on see ju Ingerimaa rahvaste ristiusustamise aeg, mil need hõimud ilmuvad esmakordselt kirjalikesse allikatesse. Sellest perioodist on palju oletuslikku. Dissertant on üritanud tuua laiemasse käibesse seni tagaplaanile jäänud uurimusi. Enne võimalikke uusi

avastusi, mille tõenäosus jääb paraku imetillukeseks, on seni öeldule midagi olulist lisada raske.

Usundialast teavet saab alles XVI sajandi esimesest poolest Novgorodi piiskoppide ringkirjadest kohalikele pappidele ja tolleaegsetest leetopissidest. Peapiiskop Markari karjasekiri (1534) sisaldab Ingerimaa läänemeresoome rahvaste kõige varasemat usundikirjeldust. Nii karjasekirjades kui ka hilisemates ürikutes kajastuvad õigeusu kiriku katsed võidelda nn konkureeriva paganliku usundi vastu. Nende analüüsimisel on E.-H. Västriku täiendanud Joensuu ülikooli ajaloolase Heikki Kirkineni meil seni vähe tuntud seisukohti. Uurimuses jõutakse seisukohale, et usundialaseid teadmisi on ammutatud vahendatult ja neid kirjeldatakse vaimulike vaatepunktist. E.-H. Västriku arvates annavad käsitletavat ürikud kristlikule retoorikale, stereotüüpidele ja demonoloogilistele seisukohtadele vaatamata Novgorodi riigi äärealadel tekkinud usundikujutelmadest üsna adekvaatse ülevaate. Autor resümeerib: *Tekkinud oli kohalik rahvapärane kristluse vorm, milles ristiusu arusaamu täiendasid varasemad mittekristlikud arusaamad* (lk 73).

Kolmandas peatükis vaadeldakse Rootsi usuvahetuspoliitikat Ingerimaal XVII sajandil. Seda teostas superintendent Johannes Gezelius, kelle sulest pärineb 1684. aastal korraldatud visitatsiooni aruanne. See sisaldab rohkesti usundiainest konkreetsete külade kohta. E.-H. Västriku rõhutab, et erinevalt teistest perioodidest polnud luteri kirikuisade võitlus tollal suunatud konkureeriva paganluse, vaid konkureeriva õigeusu vastu. Poliitika tugines keelesarnasuse põhjal kujunenud arusaamale, et vadjalased ja isurid on väärdõpetusega eksiteele viidud “soomlased”, kes tuli “venelastest” (= õigeusulistest) eraldada. J. Gezeliuse aruandest ilmneb, et Ingerimaa põlisrahvas pidas hiljemalt XVII sajandi lõpul end veendunult õigeusklikeks.

Neljas peatükk on üks olulisimaid, sest ta esitab esmakordselt vadjja ja isuri kontekstis täiesti unikaalset ainet – õigeusu sinodikohtu protokolli XVIII sajandi esimesest poolest. Need on Lääne-Ingeri talupoegade nn paganlike kombeid ja ohverdumist vahendatult kajastavad dokumendid, mis näitavad ilmekalt, et vene õigeusk polnud sugugi leplik paganlike ilmingute suhtes, nagu seda seni on väidetud. Autor rõhutab, et usutoimingutes *avaldub paradigmaatiline varasemate paganlike ja kristlike arusaamade põimumine*, kusjuures nende vastasseis tekkis alles *ametliku (riikliku) ja rahvapärase (kohaliku) usundikäsitluse kokkupuudetes* (lk 115).

Järgmine peatükk võtab vaatluse alla esimesed topograafilis-etnograafilised ülevaated, millega XVIII sajandi viimasel veerandil algas vadjja ja isuri usundi teaduslik kirjeldamine. Vadjjalasi käsitles esimesena pastor Friedrich Ludolph Trefurt (1783, 1785), isureid aga loodusteadlane ja etnograaf Johann Gottlieb Georgi (1776). Umbes samal ajal (1789–1790) koostas mõlemat rahvast hõlmava käsikirja Fjodor Tumanski. See avaldati peaaegu 200 aastat hiljem. Valgustusaja vaimust inspireerituina paelusid toonaste uurijate tähelepanu rohkem arhailised, neile kurioossetena paistnud kultuurijooned, mis sõnastati rahva üksikute esindajatega kokku puutudes suurte üldistustena. Kirjeldamise eesmärkideks seati etniliste rühmade eristamine ja nende päritolu selgitamine. Rõhutati sünkretistlikke kristluse ja paganluse põiminguid, kuid viimaseid mütologiseerides püüti neid kujutada liialdatult paganlikena.

Kuuendas peatükis käsitletakse XIX sajandi soome uurijate (Anders Johan Sjögren, Elias Lönnrot, August Ahlqvist jmt) reisikirjeldusi, kirju ning kogutud tekste vadjja ja isuri teemadel. Suur huvi kõnesolevate rahvaste vastu oli toona tingitud soome-ugri

rahvaste ja keelte suguluse idee kinnistumisest ja soome rahvusliku liikumise esilekerkimisest, samuti ka Soome liitmisest Vene impeeriumi koosseisu. Peale keeleainese pöörati toona suurt tähelepanu rahvalaulude üleskirjutamisele. Töös vaadeldakse usutavalt soome uurijate ja kohaliku rahva vastastikuseid (sageli konfliktseid) suhteid, mille tingisid nende erinev ideoloogiline ja kultuuriline orientatsioon. Uurijad ületähtsustasid arhailisi kujutelmi ja alahindasid õigeusklikke elemente.

Viimane peatükk jätkub soome uurijate Vihtori Alava ja Juho Lukkarineni käsitlustega, näitamaks, et XIX sajandi lõpul ja järgnenud aastasaja alguses hakati rahvaluule kõrval tundma tõsisemat huvi usundinähtuste vastu. Poliitilise olukorra muutused (Eesti ja Soome iseseisvumine, N Liidu teke) mõjutasid olulisel määral vadjalaste ja isurite uurimist, sest välitööd sai teha vaid kitsal alal – nn Eesti-Ingeris. Peale soomlaste hakkasid 1930. aastatel vadjalasi uurima ka eesti teadlased, nimelt Paul Ariste ja Elmar Päss. Esimene neist tõi uurimisse tähtsa pöörde, kaasates teaduskäibesse vadja rahvausundi alama mütoloogia tegelased. Ta esindas uut (suhteliselt haruldast) tüüpi uurijat, kellel tekkis keelejuhtidega eriti lähedane side. E. Pässe tegevust pole väitekirjas lähemalt analüüsitud. P. Ariste jt uurimismetoodika käsitlemisel võiks soovitada uurimuse autoril tutvuda ligemalt tolelaegse talletamistöö metoodiliste põhimõtetega. E.-H. Västriku toob õigusega esile, et vadja haritlane Dmitri Tsvetkov erines vadja usundi põgusal kirjeldamisel täiesti soome uurijatest, sest ta rõhutas neist enam vene õigeusu elementide osatähtsust, vaadeldes vadjalaste koostist õigeuskliku rahvakristluse osana.

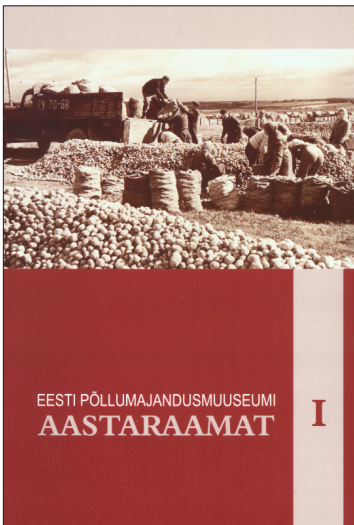
E.-H. Västriku on uurimusele lisanud eesti ja ingliskeelse kokkuvõtte. Kasutatud kirjanduse loetelu hõlmab veidi üle 300 nimetuse; peale selle on kasutatud veel käsi kirjalisi materjale. Lisadena on taasavaldatud viis kirjasõnast üle võetud kaart-skeemi vadja ja isuri alade jagunemise jms kohta.

Kokkuvõtteks nentigem, et E.-H. Västriku analüüsib väitekirjas kõiki käsitletavat perioodist teadaolevaid usundikirjeldusi sisaldavaid ürikuid ning annab tervikliku ülevaate vadjalaste ja isurite usundi uurimise ajaloost (sh kirjelduste paiknemise subjektiivsus-objektiivsus teljel). Erinevalt paljudest tänapäeva noortest uurijatest ei ole töös eputatud uuemate Lääne teooriatega, vaid neid on kasutatud mõõdu- tundeliselt ja otstarbekalt. Autor pole usundikirjelduste vormiküsimuste vaagimisel alahinnanud nende sisu. Dissertatsioon võib siinkirjutaja meelest olla mõnesuguseks metoodiliseks eeskujuks analoogiliste uuringute tegemisel.

Enn Ernits

Tagasivaade maakultuurile sotsialismis ja postsotsialismis

Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat I. Koostaja Ell Vahtramäe. Ülenurme: Eesti Põllumajandusmuuseum 2007, 224 lk.

2007. aasta suvel ilmus trükist *Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamatu* esimene köide. Aastaraamat avaldab töid, mis käsitlevad erinevaid põllumajanduse ja maakultuuri tahke, põllumajandusharidust ja -teadust, ka muuseumi tutvustavaid artikleid. Esimeses kogumikus avaldatud artiklid keskenduvad peamiselt Eesti maaelule ja -kultuurile sotsialismi ning postsotsialismi ajal.

Nõukogude aega mäletavad väga paljud inimesed ning mida rohkem mäletajaid, seda enam on erinevaid vaatenurki. Mitmekesine on ka käesolev trükis. Sotsialismiaastatele Eesti põllumajanduses ning maaeluga vähem või rohkem seotud teemadele on kirjutiste autorid lähenenud väga erinevaid teid pidi.

Kolm aastaraamatu artiklit toetuvad otseselt inimeste meenutustele. Kaarel Vissel kasutab kaksikümmend aastat tagasi põllumajandusmuuseumi eestvedamisel toimunud mälestuste kogumisele “Põllumees, kas mäletad?” saadud vastuseid. Paljude maainimeste ellu jättis ühistamine vast sügavamagi jälje kui sõja-aastad, sellepärast tuleb just kolhooside asutamise aeg kaastöodes enim esile. Saabunud kaastööd on üks peamisi allikaid kolhoosielu kohta Eestis. K. Visseli artiklis analüüsitakse kolhoosielu algusaastaid, mida enamik vastanuist meenutab kui ilmajäetuse aega ja sellega kaasnenut: kolhooside toimimist, kaadripoliitikat, inimestevahelisi suhteid jms.

Madis Rennu on oma Eesti Üliõpilaste Ehitusmalevat käsitleva uurimuse ülesehitamisel kasutanud endiste malevlastega tehtud intervjuusid. Artikkel annab põhjaliku ülevaate maleva struktuurist ning süüvib malevlaste staatusesse ja riitustesse. Lugeja saab lähemalt tuttavaks malevasisese hierarhia ning töö- ja rollijaotusega. Vaatluse all on möödunud sajandi kaheksakümnendad aastad, mil maleva ülesehitus ning traditsioonid olid tänu laiale kandepinnale juba kindlalt välja kujunenud. Aastail 1970–1990 oli igal suvel malevas 2000–2300 üliõpilast. Märkimisväärselt suure osaluse üheks põhjuseks saab pidada toleaeagset ühiskonna tasalülitamist. Kuna inimestel puudus võimalus realiseerida end avalikus sfääris, tehti seda mitteformaalsete võrgustike raames. Üliõpilasmalevas toimisid mõlemad, nii formaalne kui ka mitteformaalne struktuur, kuid viimast nn nišitegevust peeti olulisimaks. See ei tähendanud siiski poliitilisest korrast möödavaatamist, pigem püüti tollaseid ühiskondlikke struktuure ära kasutada oma eesmärkide saavutamiseks.

Veel kord Madis Rennu tööle tagasi vaadates võiks huvitava faktina mainida intervjueeritute kahtlust, kas malevast saab kirjutada inimene, kes ise malevas pole käinud. Selline joon, laiendatuna kogu nõukogude aja käsitlusele, jookseb läbi ka Ell Vahtramäe artiklist, kus analüüsitakse ühele kolhoosiajast kirjutatud uurimusele saabunud vastukaja netikommentaaries. Paljud Nõukogude võimu all elanud inimesed ei usu, et need, kes pole tole ajaga otseselt kokku puutunud, suudaksid seda lõpuni mõista. 2005. aasta 9. veebruari *Päevalehes* tutvustas Eesti Rahva Muuseumi teadur Indrek Jääts oma uurimust “Varane kolhoosiaeg Oisus”. Tema artikkel “Kolhoosiajast silmaklappideta” äratas netikommentaatorite huvi ja kogus hulgaliselt vastukaja. Lisaks Jäätsi uurimusele keskenduti ka maaelu probleemidele üldisemalt, puudutades peamiselt kolhoosi- ja sovhoositeemat ning nõukogudeaegset eluolu. E. Vahtramäe käsitleb laekunud kommentaaridele toetudes kolhoosi- ja maaelu stereotüüpe ning vaatleb, millisena paistab kolhoosiaeg praegu. Pikemalt peatatakse artiklis Estonia kolhoosil ja Kirovi-nimelisel näidiskalurikolhoosil ning maamajanduse kitsaskohtadel sotsialistlikus ja postsotsialistlikus Eestis.

Aastaraamatu üks eesmärk on tutvustada muuseumi enda kogusid. Lisaks K. Viseli artiklile täidavad seda ülesannet Lembit Karu ülevaade muuseumis hoitavatest põllumajandusega seotud auhinnatunnistustest ja Henn Rõiva sissevaade masinatraktorijaamu käsitlevatesse Eesti Põllumajanduse Akadeemia diplomitöödesse.

Põllumehe tööd on alati tunnustatud. Põllumajandusnäitustel või kutsevõistlustel jagatud auhindadega käisid kaasas vastavad tunnistused, diplomid. Lisaks andmete üritustest endist ja seal osalenud inimestest saame auhinnatunnistuste põhjal teada, mille eest tunnustust jagati ning kuidas autasustamise põhimõtted aja jooksul muutusid. L. Karu artiklis vaadeldakse põhjalikult ka auhinnatunnistuste kunstilist külge ja tunnistuste kujunduses valitsenud põhimõtteid erinevatel ajaloo- perioodidel.

Üht etappi Eesti põllumajandusloos – masinatraktorijaamade aega meenutavad põllumajandusmuuseumis säilitatavad EPA diplomitööd. Neid aastatel 1955–1958 kirjutatud sarnase ülesehitusega töid tutvustab oma artiklis Henn Rõivas.

Eesti talust laiemalt räägib Aimur Joandi, kes läbi ühistegevuse ajaloo ja kolhoosiaastate jõuab kolhooside lagunemise aega ning kirjeldab lähemalt ühistegevuse taassündi, aga ka talude taastamisega tekkinud probleeme. Põhjalikumalt on juttu Tartu Talunike Liidust, taluseaduse loomisest, taluinstituudi mõttest – protsessidest, milles artikli autor oli ise osaline ja millega ta aktiivselt kokku puutus.

Fotokunsti võimalusi propagandarelvana tutvustab Loone Ots. Visuaalsus – kõik see, mis köidab inimese nägemismeelt – on harva neutraalne. Veel vähem oli see neutraalne Nõukogude Liidus, kus kõik, ka maaelu, seisis propaganda käsutuses. Uue korra kinnistamiseks Eestis hakati 1946. aastal taas välja andma ajakirja *Pilt ja Sõna*, kus domineerisid pikkade tekstidega (et vältida väärarvamusi) varustatud fotomontaažid. Autor on uurinud just maaelu kujutamist ajakirja *Pilt ja Sõna* kolmes aastakäigus kommunistliku korra algusaastatel Eestis ning toob tehtud tähelepanekud ja järeldused aastaraamatu lugejani. Praegu võime kahelda, kas selline propaganda toomis. Öeldakse, mida suurem on vale, seda kergemini seda usutakse. *Pildist ja Sõnast* lauslavastusi siiski ei leia – L. Otsa sõnul jääb kõige suurem piinlikkus ajakirja lugedes tundmata.

Nõukogude propaganda kangelastest kirjutab Ken Kalling, kes on võtnud vaatluse alla stalinistlikud pseudoteadused ning Ivan Mitšurini ja Trofim Lõssenko tegevuse nõukogude põllumajanduses. Ideoloogilistel põhjustel jäeti toona kõrvale muu maailma saavutused ja kogemused ning hakati järgima usku inimese kõikvõimsusse looduse ümberkujundamisel. Muutusid seni teaduses valitsenud arusaamad – kui varem järgnes teooriale praktika, siis nüüd pidi teooria seletama eksperimentide tulemusi. Katsetati palju, kuid tulemused ei vastanud sageli ootustele. Artiklis jälgitakse, kuidas Mitšurini katsetega alguse saanud suund, mida jõuliselt jätkas Lõssenko, juhtis nõukogude bioloogia vääramatult ummikusse.

Madis Linnamägi annab oma kahes artiklis teada Krahv Friedrich von Bergi Fondi käekäigust ja Eesti talurahvakooli muuseumi loomiskatsetest.

Põllumajandusmuuseumi tegevust möödunud aastal tutvustab direktor Merli Sild. Aastaraamatu lõpetab muuseumi 2006. aasta kroonika.

Gerd Raassalu

BOOK REVIEW

PHD Dissertation on Religious Phenomena of Indigenous Ingrians

Ergo-Hart Västriik. *Vadjalaste ja isurite usundi kirjeldamine keskajast 20. sajandi esimese pooleni. Alliktekstid, representatsioonid ja tõlgendused.* [Description of Votian and Izhorian Religion from the Middle Ages to the First Half of the 20th Century. Sources, Representations and Interpretations] *Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis* 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2007, 232 pp.

Overview of the thesis by Enn Ernits is available in English in volume 38 of *Folklore: Electronic Journal of Folklore* (www.folklore.ee/folklore/vol38/news.pdf).

Annals of Estonian Agricultural Museum

Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat I. Edited by Eli Vahtramäe. Ülenurme: Eesti Põllumajandusmuuseum 2007, 224 pp.

In summer 2007, the first volume of the Annals of Estonian Agricultural Museum was published. The annals publishes articles on various aspects of agriculture and land cultivation, research and education in agriculture, also articles introducing the museum. Articles included in the first volume focus mainly on rural life and culture during the socialist and post-socialist period. Review of the book by Gerd Raassalu, researcher at the Estonian Agricultural Museum.